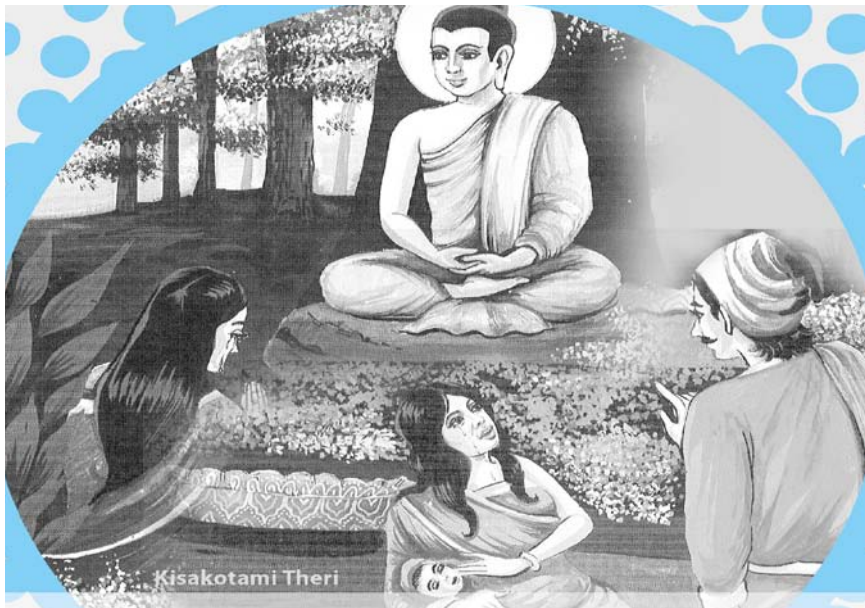

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

คู่มือ ประโยค ป.ธ. ๓
อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗
แปลโดยอรรถ

โครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ ๒๕๕๘

คู่มือ ประโยค ป.ธ. ๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยอรรถ

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ : รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร

คณะบรรณาธิการ : พระมหาสุทัศน์ ตีสสุรวาทิ นายสุชญา ศิริธัญญกร

คณะบรรณาการ : พระมหาสุระศักดิ์ ชีรวโรส พระมหานพดล เตชธมโม

นายสนธิญาณ รักษาภักดี นายสุชญา ศิริธัญญกร

นายมนัส จอดพิมาย นายสินชัย วงษ์จำนงค์

นายชำนาญ เกิดช่อ นายสมบุญรณ์ เฟ่งพิศ

ออกแบบปก : นางจุฬารัตน์ วิชาชาติ

จัดรูปเล่ม : นายสมบุญรณ์ เฟ่งพิศ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : พฤษภาคม ๒๕๕๘

พิสูจน์อักษร : พระมหาธิติ อนุภทโท นายสุชญา ศิริธัญญกร นายสุภูฐาน สุดาจันทร์

จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้ามการลอกเลียน

ไม่ว่าส่วนใดๆ ของหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

พระพุทธรักษาจารย์.

คู่มือ ประโยค ป.ธ. 3 อรรถกถาธรรมบท ภาค 7 แปลโดยอรรถ.-- พระนครศรีอยุธยา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558

172 หน้า.

1. ธรรมบท--อรรถกถา. I. คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้แปล.

II. กวีรญา มีมุข, ผู้วาดภาพประกอบ. III. ชื่อเรื่อง.

294.318202

ISBN 978-616-300-162-7

จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอลำไทร

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐ โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๑-๑๗ ถนนมหาธาตุ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓ โทรสาร ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓

คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม ปีงบประมาณ ๒๕๕๒ มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อสนองพันธกิจด้านบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนา ของมหาวิทยาลัย (๒) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกระดับให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทันสมัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับ

โครงการนี้เกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย ช่วยกันพัฒนา เนื้อหาคู่มือประกอบการเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตั้งแต่หลักสูตรชั้นประโยค ๑-๒ ถึงชั้นประโยค ป.๓.๔ ให้มีเนื้อหาสาระถูกต้อง เป็นที่ยอมรับของพระภิกษุสามเณร ตลอดถึงผู้ที่สนใจทั่วไป

หนังสือ คู่มือประโยค ป.๓.๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ แปลมาจากอรรถกถา ธรรมบทภาษาบาลีภาค ๗ ซึ่งเป็นผลงานของพระพุทฺธโสมสาจารย์ นักปราชญ์ชาวอินเดีย ผู้มีชื่อเสียงก้องก้อง เดินทางไปสิงหล (เกาะลังกา) เพื่อแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี เมื่อ พ.ศ.๒๖๐ ซึ่งต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ชำระขึ้นในเบื้องต้นแรก และแบ่งอรรถกถาภาษา บาลีเป็นภาค ตั้งแต่ภาค ๑ ถึง ภาค ๘ สำหรับคู่มือประโยค ป.๓.๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ เป็นสำนวนการแปลอรรถกถา ซึ่งเป็นหลักสูตรวิชาแปลมคธเป็นไทย ชั้นประโยค ป.๓.๓ มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ศึกษาเนื้อหาหรือเรื่องราว จำนวน ๖ วรรค คือ มลวรรค ธัมมัญญวรรค มัคควรรค ปกิณณวรรค นiryวรรค นาควรรค

มลวรรค หมวดว่าด้วยมลทิน มีจำนวน ๑๒ เรื่อง ๒๑ คาถา ในวรรคนี้เน้นถึงมลทินต่าง ๆ เช่น มลทิน ของชีวิต ได้แก่ กิเลสและอกุศลธรรม มลทินของมโน คือ การไม่ทอ้งบ่น มลทินของบ้านเรือน คือ ความไม่ขยัน มลทินของผิวพรรณ คือ ความเกียจคร้านชำระร่างกาย มลทินของผู้รักษา คือ ความประมาท มลทินที่กล่าว มานี้ย่อมทำลายชีวิตของผู้ที่มีมลทิน เหมือนสนิมที่เกิดจากเหล็กก็กัดกินเหล็กนั่นเอง

ธัมมัญญวรรค หมวดว่าด้วยผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีจำนวน ๑๐ เรื่อง ๑๗ คาถา ในวรรคนี้ เน้นถึงคุณธรรม ที่ทำให้ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม โดยตรงแสดงไปตามหน้าที่ของแต่ละบุคคลที่ทรงตรัสถึง เช่น คุณธรรมของ ผู้พิพากษา คือวินิจัยคดี และสาเหตุแห่งคดี ทั้งฝ่ายที่เป็นจริง และไม่เป็นจริง วินิจัยโดยไม่ผลิผลาม เทียงธรรมและโดยสม่าเสมอ (เสมอภาคกับทุกคน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง) คุณธรรมของบัณฑิต คือมีความเกษม ไม่มีเวร ไม่มีภัย คุณธรรมของผู้เป็นอริยะ คือ ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง

(๔)

มัจฉวรรค หมวดว่าด้วยมรรค มีจำนวน ๑๒ เรื่อง ๑๗ คาถา ในวรรคนี้ เน้นถึงอริยมรรค มีองค์ ๘ เป็นทางอันประเสริฐที่สุด ทรงย้ำว่า “ทางเพื่อความหมดจดแห่งพระศนะคือทางนี้เท่านั้น มิใช่ทางอื่น” เหตุที่ทำให้ไม่พบทาง(อริยมรรค) คือไม่ขยัน เกียจคร้าน มีความคิดใฝ่ต่ำ ปราศจากความเพียร จึงไม่ประสบทางด้วยละวิธีที่จะทำให้พบทาง คือ รักษากาย วาจา และสำรวมใจ และไม่พึงทำความชั่วทางกาย พึงชำระกรรมบถ (กาย วาจา ใจ) ทั้ง ๓ ทางนี้ ให้หมดจดจึงจะพบทางที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้

ปถินณวรรค หมวดว่าด้วยเบ็ดเตล็ด มีจำนวน ๙ เรื่อง ๑๖ คาถา ในวรรคนี้ เน้นถึงหลักธรรมทั่วไป เช่น ในเรื่องบุรพกรรมของพระพุทธองค์ ทรงสอนให้สละสุขเล็กน้อยเพื่อความสุอันยิ่งใหญ่ ในเรื่องภิกษุโอรสของเจ้าวัชชี ผู้เห็นชาวเมืองจัดงานสมโภช คิดจะลี้กไปครองเรือน ทรงสอนว่า การบวชเป็นของยาก ความยินดีในการบำเพ็ญธรรมก็เป็นสิ่งที่ยินดีได้ยาก การเดินทางไกล(คือวัฏฏะ) ก็เป็นทุกข์ ในเรื่องจุฬภัททา ทรงเปรียบเทียบคนดีกับคนชั่ว

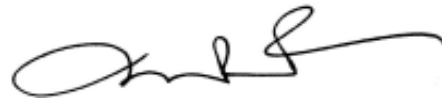
นิริยวรรค หมวดว่าด้วยนรก มีจำนวน ๙ เรื่อง ๑๔ คาถา ในวรรคนี้ ทรงสอนเรื่องนรก ซึ่งเป็นสถานที่รองรับคนชั่ว รวมทั้งผู้ที่ต้องตกนรก ซึ่งเป็นผู้ที่ทำกรรมชั่วต่างๆ เช่น ชอบกล่าวคำไม่จริง ทำความชั่ว ซ้ำยังโกหกกว่าไม่ได้ทำ เป็นภิกษุ แต่มีธรรมเลวทราม ไม่สำรวม ปฏิบัติไม่ดี ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย ไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย ผู้ที่ทำดีตรงกันข้ามกับความชั่วดังกล่าวมาแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ และตรัสถึงแนวทางปฏิบัติในเรื่องความดีและความชั่ว

นาควรรค หมวดว่าด้วยช้าง มีจำนวน ๘ เรื่อง ๑๔ คาถา ในวรรคนี้ เน้นการสอนเรื่องการฝึกตน เปรียบเทียบกับการฝึกช้าง เนื่องจากช้างเป็นสัตว์สำคัญในการสงคราม การเดินทาง และเป็นสัตว์ที่ฝึกง่าย เมื่อได้รับการฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นสัตว์ฉลาด มีความอดทนสูง ผู้ที่ฝึกตนได้แล้ว ประเสริฐกว่าช้างที่ฝึกแล้ว ผู้ที่ไม่ฝึกฝนตน พระองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบกับหมู และตรัสถึงวิธีฝึกตน จะแสดงพอเป็นแนวทาง เช่น ให้ฝึกจิตที่ขอบฟุ้งซ่าน เหมือนควาญช้างปราบพยศช้างตกมัน ฝึกคบกับสหายผู้มีปัญญา มีความประพฤติดี เป็นนักปราชญ์ ฝึกเป็นคนมีความสุข ตามวิธีต่าง ๆ เช่น ที่ตรัสไว้ว่า เมื่อมีกิจเกิดขึ้น สหายทั้งหลายนำสุขมาให้ คีลนนำสุขมาให้ทราบเท่าชรา ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้ว นำสุขมาให้

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม คณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยทุกคน ที่สละเวลาพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี หนังสือคู่มือ ประโยค ป.ธ.๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ให้เกิดมีขึ้น อันจะเป็นสมบัติของ

(๕)

มหาวิทยาลัย สืบไป หวังว่า หนังสือเล่มนี้ จะอำนวยประโยชน์เชิงวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณร
และผู้ที่เกี่ยวข้องสืบไป

(พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ที่ปรึกษาแม่กองบาลีสนามหลวง

คำนำ

หนังสือเล่มนี้ได้พัฒนาขึ้นตามโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๒ ของกองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (๑) เพื่อสนองพันธกิจด้านบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัย (๒) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกระดับให้ครบถ้วนสมบูรณ์ทันสมัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับ

หนังสือ คู่มือ ประโยค ป.ธ.๓ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยอรรถ เล่มนี้ แปลมาจากอรรถกถาธรรมบท ภาษาบาลี ภาค ๗ อันเป็นหลักสูตรวิชาแปลมคธเป็นไทย ของชั้นประโยค ป.ธ. ๓ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ศึกษาเนื้อหาหรือเรื่องราว จำนวน ๖ วรรค คือ มลวรรค ธัมมัญญวรรค มัคควรรค ปกิณณกวรรค นิริยวรรค และนาควรรค

มลวรรค หมวดว่าด้วยมลทิน มีจำนวน ๑๒ เรื่อง ๒๑ คาถา ในวรรคนี้ คำว่า มลทิน หมายถึงกิเลสต่าง ๆ หรือส่วนเสียต่าง ๆ เช่น ในเรื่องบุตรของคนฆ่าโค และเรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง มลทิน หมายถึงกิเลสมีรากะ เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. ๗/๗) ในเรื่องพระติสสเถระ มลทิน หมายถึงอกุศลกรรม ความปราศจากปัญญาพิจารณาปัจจัย ๔ แล้วบริโหม (ขุ.ธ.อ. ๗/๑๑) ในเรื่องพระโกลุทายี มลทิน หมายถึงการไม่ทอ้งบ่นมนตรีเป็นเหตุให้มนตรีเสื่อม หมายถึงความไม่ขยันหมั่นเพียรซ่อมแซมบ้านเรือน เป็นเหตุให้บ้านเรือนทรุดโทรม หมายถึงความเกียจคร้านไม่หมั่นชำระร่างกาย เป็นเหตุให้มีผิวพรรณมัวหมอง และหมายถึงความประมาทไม่รักษาทรัพย์ เป็นเหตุให้ทรัพย์ สูญหาย ไม่คุ้มครองอินทรีย์ ๖ เป็นเหตุให้กิเลสเข้ามาครอบงำได้ (ขุ.ธ.อ. ๗/๑๓) ในเรื่องกุลบุตรคนใดคนหนึ่ง มลทิน หมายถึงความประพฤตินอกใจสามีหรือภรรยา ความตระหนี่ และอกุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นต้น

ธัมมัญญวรรค หมวดว่าด้วยผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีจำนวน ๑๐ เรื่อง ๑๗ คาถา ในวรรคนี้ คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีความหมายตามนัย เช่น ในเรื่องมหาอำมาตย์ผู้พิพากษา หมายถึง ผู้ปราศจากอคติ ๔ มีฉันทาคติ เป็นต้น พิพากษาคดีโดยธรรม ในเรื่องพระฉัพพัคคีย์ หมายถึงผู้ไม่มีเวรไม่มีภัย ในเรื่องพระเอกุทานชัณาสพ หมายถึงผู้ไม่ประมาท ในเรื่องพระลูกนทกัททียเถระ หมายถึงพระเถระผู้ตรัสรู้อรหันต์ บรรลุโลกุตตรธรรม ๔ ประการ มือหิงสา สัจญญมะ (ศีล) ทมะ(การสำรวมอินทรีย์) ปราศจากกิเลส ในเรื่องภิกษุหลายรูป หมายถึงผู้ตัดความริษยา มีปัญญา ในเรื่องหัตถกภิกษุ หมายถึงสมณะผู้ระงับกิเลสทั้งหลายได้ ในเรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง หมายถึงภิกษุผู้ลอยบาปทั้งหลายได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญา ในเรื่องเตียรถีย์ หมายถึงมุนี ผู้ฉลาดเลือกซึ่ง

แต่สิ่งดีละสิ่งชั่ว ในเรื่องพรานเบ็ดชื่ออริยะ หมายถึงพระอริยะผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ในเรื่องภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้นหลายรูป หมายถึงผู้มีปาริสุทธิศีล ๔ มีจุดงคคุณ ๑๓ ประการ เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก บรรลุสมาบัติ ๘ ได้สัมผัสเนกขัมมสุข

มัคควรรค หมวดว่าด้วยมรรค มีจำนวน ๑๒ เรื่อง ๑๗ คาถา ในวรรคนี้ คำว่า มรรค หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ(ความเห็นชอบ) เป็นต้น หมายถึง วิปัสสนาปัญญา หมายถึงการมณสิการโดยแยกคายในอารมณ์ ๓๘ ประการ อันเป็นทางแห่งปัญญา (ขุ.ธ.อ. ๗/๖๖) หมายถึงการตัดป่าคือกิเลสมีราคะ เป็นต้น มีสาระสำคัญ เช่น ในเรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป เรื่องพระปะธานกัมมิกิติสสเถระ เรื่องสุกรเปรต เรื่องลัทธินิพพานของพระสารีบุตรเถระ และเรื่องนางปฏาจารา ทรงแสดงว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางแห่งความสิ้นทุกข์ ตรัสรู้ อริยสัจ บรรลุวิราคธรรมคือนิพพาน เป็นทางพ้นจากบ่วงแห่งมารคืออวิชชา ในเรื่องอนิจจลักษณะ เป็นต้น มรรค หมายถึงวิปัสสนาที่พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นเหตุให้เบื่อหน่ายในทุกข์ ในเรื่องพระปัลลิวเถระ มรรคหมายถึงการมณสิการโดยแยกคายในอารมณ์ ๓๘ ประการ เป็นทางให้เกิดปัญญา การไม่มณสิการเป็นทางให้ปัญญาเสื่อมถอย ในเรื่องภิกษุแก่หลายรูป มรรค หมายถึง การตัดป่าคือกิเลสมีราคะ เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. ๗/๖๘)

ปถินณวรรค หมวดว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด มีจำนวน ๙ เรื่อง ๑๖ คาถา เน้นถึงธรรมทั่วไป ไม่ระบุชัดถึงธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ในเรื่องบุพกรรมของพระองค์ ทรงแสดงถึงเรื่องการสละความสุขเล็กน้อยเพื่อความทุกข์ยิ่งใหญ่คือนิพพาน (ขุ.ธ.อ. ๗/๘๗) ในเรื่องกุมาริกากินไขไก่ ทรงแสดงถึงความมุ่งหวังแต่สุขเพื่อตนแล้วก่อทุกข์แก่ผู้อื่นเป็นเหตุให้ไม่อาจพ้นจากเวรได้ เรื่องพระลูกนกถูกภิกษุทียะ ทรงแสดงว่า การฆ่ามารดา บิดา กษัตริราชทั้ง ๒ พระองค์ ชาวแวนแคว้น และเจ้าพนักงานได้จัดว่าเป็นพราหมณ์ผู้อยู่อย่างรู้ทุกข์ ความหมายของคำเหล่านั้น ดังนี้ คือ มารดา หมายถึงต้นหาอันเป็นเหตุให้เกิดในภพต่าง ๆ บิดา หมายถึง อัสสมิมาณะ กษัตริราชทั้ง ๒ พระองค์ หมายถึงสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน) และอุจเจททิฏฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ) ชาวแวนแคว้น หมายถึงอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เจ้าพนักงาน หมายถึงนันทิราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความยินดี) เป็นชื่อของกามในชื่อกาม ๑๖ ชื่อ และ พราหมณ์ หมายถึงพระชชีนาสพ (ขุ.ธ.อ. ๗/๙๐-๙๒)

นิริยวรรค หมวดว่าด้วยนรก มีจำนวน ๙ เรื่อง ๑๔ คาถา ในวรรคนี้ คำว่า ความชั่ว มีความหมายหลายนัย เช่น เรื่องปริพาชกาชื่อสุนทรี หมายถึงการกล่าวต่อผู้อื่นด้วยเรื่องเท็จ และการทำความชั่วแล้วปิดบังว่ามิได้ทำเป็นเหตุให้ได้รับผลคือตกนรก เรื่องภิกษุผู้อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา หมายถึงความทุกข์ พุดอวดอุตตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีในตนเพื่อแสวงหาลาภเป็นเหตุให้ได้รับผลคือตกนรก ในเรื่องนี้ทรงแสดงเชิงเปรียบเทียบ

(๘)

ให้เห็นผลต่างระหว่างความทุกข์ที่ได้รับ จากความเป็นผู้ทุศีลที่บริโภคอาหารซึ่งชาวบ้านถวายแล้วต้องตกรกหลายแสนกัปปกับความทุกข์คือความร้อนที่ได้รับจากการกลืนกินก้อนเหล็กร้อนว่า ความทุกข์ที่ได้รับจากการกลืนกินก้อนเหล็กร้อนนั้นมีผลน้อยกว่า เพราะแม้จะได้รับทุกข์เวทนาที่ได้รับเพียงในชาตินี้เท่านั้น และเรื่องบุตรเศรษฐีชื่อว่าเขมกะ หมายถึงการเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นเป็นเหตุให้ได้รับทุกข์คือความเศร้าหมอง นอนไม่เป็นสุข ถูกนินทา และ ตกรก

นาควรรค หมวดว่าด้วยช้าง มีจำนวน ๘ เรื่อง ๑๔ คาถา ในวรรคนี้ คำว่า ช้าง แปลจากนาคศัพท์ เพราะนาคศัพท์มาจาก นค แปลว่า ภูเขา สัตว์ที่ใหญ่โตดุจภูเขา ชื่อว่านาคะ (ช้าง) (อภิธา.ฎีกา คาถาที่ ๓๖๐) นี้ เป็นความหมายทางคติโลก แต่ทางคติธรรมมีความหมาย ๓ นัย คือ (๑) หมายถึงผู้ไม่ทำความชั่วทางกาย วาจา และใจ (๒) หมายถึง ผู้ไม่ถึงอคติ ๔ ไม่ดำเนินชีวิตด้วยอำนาจระคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา และอนุสัย (๓) หมายถึงผู้ไม่หวนกลับมาหากิเลสที่ได้แล้ว (อง.นกก.อ. ๓/๔๓/๑๒๑) ช้างเป็นสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะในการเดินทาง การค้า และการสงคราม เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญมากในครั้งพุทธกาล เพราะช้างเป็นสัตว์ที่ฝึกหัดได้ดี ฉลาดแสนรู้ พระพุทธองค์ทรงแสดงเชิงประยุกต์เปรียบเทียบระหว่างการฝึกตนกับการฝึกช้าง เปรียบเทียบระหว่างคนที่ฝึกตนได้กับช้างที่ได้รับการฝึกหัดมาดีว่า มีผลคล้ายคลึงกัน เช่น เรื่องการฝึกตน ทรงแสดงเปรียบเทียบระหว่างช้างที่ได้รับการฝึกหัดมาดี สามารถ อดทนต่อลูกศรในสงครามได้กับบุคคลที่ฝึกตนได้ด้วยอริยมรรค ๘ สามารถอดทนถ้อยคำหยาบคายต่าง ๆ ได้ และเรื่องช้างป่าเวรกะ ทรงแสดงว่า บุคคลผู้ไม่ประมาทตามรักรักษาจิตอยู่เสมอย่อมสามารถอดทนขึ้นจากหล่มคือกิเลสได้

คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยอรรถ หวังว่า หนังสือเล่มนี้จะยังประโยชน์ต่างๆ ให้เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของโครงการพอสมควร จึงขอขอบคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนร่วมทำให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้

คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ แปลโดยพยัญชนะ

พฤษภาคม ๒๕๕๘

คณะกรรมการดำเนินงาน
โครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการดำเนินงาน	คณะกรรมการผู้พัฒนาเนื้อหา “อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗”
ที่ปรึกษา พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.	ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบสำนวนการแปล อรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร
ประธานกรรมการ พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร.	คณะบรรณาธิการ พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาทิ นายสุชญา ศิริธัญญกร
รองประธานกรรมการ พระมหาเจิม สุวโจ	คณะบรรณาการแปลเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท พระมหาสุรศักดิ์ ธีรวโส พระมหานพดล เตชธมโม นายสนธิญาณ รักษาภักดี นายสุชญา ศิริธัญญกร นายมนัส จอดพิมาย นายสินชัย วงษ์จำนงค์ นายชำนาญ เกิดช้อ นายสมบุญรณ เฟ่งพิศ
กรรมการ พระสิริชัยโสภณ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส,รศ.ดร พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาทิ พระมหาสุเทพ สุภนฺติโต พระมหาศรีทนต์ สมจาโร พระมหาวิระพงษ์ วีรวโส พระสุทิน เขมวโส พระมหาบูรณะ ชาตเมธ, ดร. พระมหาสมเดช ตปสีโล นายเกษม แสงนนท์ นายสนธิญาณ รักษาภักดี นายสินชัย วงษ์จำนงค์	พิสูจน์อักษร พระมหาธิติ อนุภทฺโท นายสุชญา ศิริธัญญกร นายสุภฐาน สุดาจันทร์
กรรมการและเลขานุการ นายสุชญา ศิริธัญญกร	พิมพ์/จัดรูปเล่ม นายสมบุญรณ เฟ่งพิศ
กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นายชำนาญ เกิดช้อ นายอักษรวิชัย โฉมศรี นายสมบุญรณ เฟ่งพิศ	ออกแบบปก นางจุฬารัตน์ วิชานาติ ภาพประกอบ นางสาวกวีรญา มีมุข

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำปรารภ	(๓)
คำนำ	(๖)
คณะกรรมการดำเนินงานโครงการพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษา พระปริยัติธรรม	(๗)
สารบัญ	(๑๑)
๑๘. มลัคควัดฉนวนนา	๑
๑. เรื่องบุตรของคนฆ่าโค (๑๘๒)	๑
๒. เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง (๑๘๓)	๖
๓. เรื่องพระตีสสระ (๑๘๔)	๘
๔. เรื่องพระโลพูทายีเถระ (๑๘๕)	๑๑
๕. เรื่องกุลบุตรคนใดคนหนึ่ง (๑๘๖)	๑๔
๖. เรื่องพระจุฬาสรี (๑๘๗)	๑๖
๗. เรื่องอุบาสก ๕ คน (๑๘๘)	๑๙
๘. เรื่องพระหนุ่มชื่อตีสสระ (๑๘๙)	๒๑
๙. เรื่องอุบาสก ๕ คน (๑๙๐)	๒๓
๑๐. เรื่องเมณฑกเศรษฐี (๑๙๑)	๒๖
๑๑. เรื่องพระอุชฌมานสังขยเถระ (๑๙๒)	๓๓
๑๒. เรื่องสุภัททปริพาชก (๑๙๓)	๓๔
๑๙. รัชมัญจรัศวัดฉนวนนา	๓๗
๑. เรื่องมหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัย (๑๙๔)	๓๗
๒. เรื่องพระนันทพัคคีย์ (๑๙๕)	๓๙
๓. เรื่องพระเอกุทานเถระ (๑๙๖)	๔๐
๔. เรื่องพระลูกธรรมาภิกษุทิวเถระ (๑๙๗)	๔๒
๕. เรื่องภิกษุหลายรูป (๑๙๘)	๔๔
๖. เรื่องพระหัตถก (๑๙๙)	๔๖
๗. เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง (๒๐๐)	๔๗
๘. เรื่องเตียรถีย์ (๒๐๑)	๔๙

(๑๒)

๙. เรื่องพราหมณ์เบ็ดชื่อวาอริยะ (๒๐๒) ๘๔

๑๐. เรื่องภิกษุหลายรูป (๒๐๓) ๕๒

๒๐. มัคควัดควัณณา ๕๕

๑. เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป (๒๐๔) ๕๕

๒. เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป อีกเรื่องหนึ่ง (๒๐๕) ๕๘

๓. เรื่องพระปธานกัมมิกติสเถระ (๒๐๖) ๖๐

๔. เรื่องสุกรเปรต (๒๐๗) ๖๒

๕. เรื่องพระโปลฺลเถระ (๒๐๘) ๖๖

๖. เรื่องพระเถระแก่ชราหลายรูป (๒๐๙) ๖๙

๗. เรื่องลัทธินิเวศนของพระสารีบุตรเถระ (๒๑๐) ๗๒

๘. เรื่องพ่อค้ามีทรัพย์มาก (๒๑๑) ๗๕

๙. เรื่องนางกีสาคิตมี (๒๑๒) ๗๗

๑๐. เรื่องนางปฏาจารา (๒๑๓) ๗๙

๒๑. ปกิณณวัคควัณณา ๘๑

๑. เรื่องบุรพกรรมของพระองค์ (๒๑๔) ๘๑

๒. เรื่องเด็กหญิงกินไข่ไก่ (๒๑๕) ๘๙

๓. เรื่องภิกษุชาวเมืองภัททิยะ (๒๑๖) ๙๑

๔. เรื่องพระลกุณฺฐกภัททิยะเถระ (๒๑๗) ๙๓

๕. เรื่องนายทาสกฏิกะ (๒๑๘) ๙๕

๖. เรื่องภิกษุผู้เป็นโอรสของเจ้าวัชชี (๒๑๙) ๙๘

๗. เรื่องจิตตคฤหบดี (๒๒๐) ๑๐๑

๘. อ. เรื่องนางจุฬสูภัททา (๒๒๑) ๑๐๒

๙. อ. เรื่องพระเถระผู้อยู่รูปเดียว (๒๒๒) ๑๐๗

๒๒. นิรยวัคควัณณา ๑๐๙

๑. เรื่องปริพาชกาชื่อสุนหรี (๒๒๓) ๑๐๙

๒. เรื่องสัตว์ถูกความทุกข์บีบคั้น (๒๒๔) ๑๑๒

๓. เรื่องภิกษุอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา (๒๒๕) ๑๑๓

๔. เรื่องบุตรเศรษฐีชื่อเหมมกะ (๒๒๖)	๑๑๔
๕. เรื่องพระว่ายาก (๒๒๗)	๑๑๖
๖. เรื่องหญิงขี้หึง (๒๒๘)	๑๑๘
๗. เรื่องพระอาคันตุกะ (๒๒๙)	๑๒๐
๘. เรื่องนิครนถ์ (๒๓๐)	๑๒๒
๙. เรื่องสาวกเดียรฉัตร (๒๓๑)	๑๒๔

๒๓. นาควัดควัณณนา

๑. เรื่องของพระ(พุทฺธ)องค์ (๒๓๒)	๑๒๗
๒. เรื่องพระผู้เคยเป็นนายความข้าง (๒๓๓)	๑๓๐
๓. เรื่องบุตรของพราหมณ์ชรา (๒๓๔)	๑๓๑
๔. เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล (๒๓๕)	๑๓๖
๕. เรื่องสามเณร (๒๓๖)	๑๓๘
๖. เรื่องช้างป่าเวรกะ (๒๓๗)	๑๔๓
๗. เรื่องภิกษุหลายรูป (๒๓๘)	๑๔๔
๘. เรื่องมาร (๒๓๙)	๑๔๘

ภาคผนวก

๑. หลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวง	๑๕๓
๒. เคล็ดลับการสอบผ่าน	๑๕๔
คณะบรรณธิการผู้ตรวจสอบสำนวนการแปลอรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค	๑๕๖
ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบสำนวนการแปลอรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค	๑๕๖
คณะบรรณกรแปลพัฒนาเนื้อหาอรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค	๑๕๗

๑๘. มลวัคควัณณา

๑๘. พรรณนาหมวดว่าด้วยสิ่งเป็นมลทิน

๑. เรื่องบุตรของคนฆ่าโค (๑๘๒)

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภบุตรของคนฆ่าโคคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนาเห็นว่า “ปณฺฑุปลาโสว ทานิลิ” เป็นต้น ฯ

(คนฆ่าโคสังกรรยาบึงเนื้อ)

ดังได้สดับมา ในเมืองสาวัตถีคนฆ่าโคคนหนึ่งฆ่าโคถือเอาเนื้อล่า(เนื้อส่วนที่แข็ง) ส่งให้บึง นังพร้อมบุตรและภรรยา เคี้ยวกินเนื้อบ้าง ชายโดยราคาบ้าง ฯ เขาทำอาชีพฆ่าโคอยู่อย่างนี้ตลอด ๕๕ ปี เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ ณ พระวิหารใกล้ ไม่(เคย)ได้ถวายยาคุหรือภัตรแม่สัก ๑ ทัพพี ในวันหนึ่ง ฯ เขาเว้นเนื้อก็จะไม่บริโภคอาหาร ฯ วันหนึ่ง เขาขายเนื้อตอนกลางวัน ส่งให้ภรรยาบึงเนื้อขึ้นหนึ่งเพื่อตนแล้วไปอาบน้ำ ฯ ขณะนั้นสหายของเขามายังบ้านพบกับภรรยา ว่า “จงให้เนื้อที่ขายแก่ฉันหน่อยหนึ่ง (มี)แขกมาที่บ้านของฉัน” ฯ ภรรยาของนายโคฆาตก์ ตอบว่า “ไม่มีเนื้อที่จะขายหรือ สหายของท่านขายเนื้อ(หมดแล้ว) ตอนนีไปอาบน้ำ” ฯ

สหาย : “อย่าทำอย่างนี้ ถ้ามีชิ้นเนื้อก็โปรดให้เถิด” ฯ

ภรยานายโคฆาตก์ : “ยกเว้นชิ้นเนื้อที่เก็บไว้เพื่อสหายของท่าน ไม่มีเนื้ออื่น” ฯ

สหายนั้นคิดว่า “ไม่มีเนื้ออื่นจากเนื้อที่หญิงนี้เก็บไว้เพื่อสหายของเรา ก็เขาเว้นเนื้อจะไม่ยอมกิน(อาหาร) นางจักไม่ให้(แน่)” ตนจึงถือเอาเนื้อนั้นหนีไป ฯ แม่นายโคฆาตก์อาบน้ำกลับมาเมื่อภรยานั้น คดขำนำเข้าไปพร้อมผักต้มเพื่อตน ถามว่า “เนื้ออยู่ไหน” ฯ

ภรรยา “เนื้อไม่มีหรือ นาย” ฯ

นายโคฆาตก์ : “เราให้เนื้อไว้บึง แล้วไป(อาบน้ำ)มิใช่หรือ” ฯ

ภรรยา : “สหายของท่านมาบอกว่า ‘แขกของฉันมา จงให้เนื้อที่ขายแก่ฉัน’ แม้เมื่อฉันตอบว่า ‘ไม่มีเนื้ออื่นจากเนื้อที่เก็บไว้เพื่อสหายของท่าน ก็เขาเว้นเนื้อจะไม่ยอมกิน’ ก็ถือเอาเนื้อนั้นไปเองโดยพลการเลยทีเดียว ” ฯ

นายโคฆาตก์ : “เราเว้นเนื้อจะไม่กินอาหาร จงนำอาหารนั้นออกไป” ฯ

ภรรยา “ฉันจะทำอย่างไรเล่า กินเสียเถิด นาย” ฯ

(นายโคฆาตก์ตัดลิ้นโคมาบั้งกิน)

นายโคฆาตก์นั้นตอบว่า “เราจะไม่กินอาหาร” สั่งให้ภรรยานำภัตนั้นไป ฉวยมีดเดินไปหาโคตัวที่ยืนอยู่หลังบ้าน สอดมือเข้าไปในปาก ดึงลิ้นออกมา เอามีดตัดโคน(ลิ้น)ถือไป สั่งให้บั้งบนถ่านเพลิง แล้ววางไว้บนข้าว นั่งกินก่อนข้าวก่อนหนึ่ง วางเนื้อชิ้นหนึ่งไว้ในปาก ฯ ขณะนั้นนั่นเอง ลิ้นของเขาขาดตกลงไปในถาดข้าว ฯ เขาได้รับวิบากอันเหมาะสมแก่กรรมในขณะนั้นเลยทีเดียว ฯ แม้เขาเองเหมือนโคมีเลือดไหลออกทางปาก เข้าไปภายในบ้าน เที้ยวร้องคลานไป ฯ

(บุตรนายโคฆาตก์หนีเพราะกลัว)

สมัยนั้น บุตรของนายโคฆาตก์ยืนมองดูบิดาอยู่ใกล้ ๆ ฯ ที่นั้นมารดาพูดกับเขาว่า “ลูก เจ้าจงเห็นบิดานั่น เที้ยวร้องคลานไปท่ามกลางบ้านเหมือนโค ทุกครั้งจักตกบนกระหม่อมของเจ้า เจ้าไม่ต้องห่วงใยแม่หรอก จงทำความสวัสดีแก่ตนหนีไปเถาะ” ฯ บุตรนั้นถูกมรณภัยคุกคาม ไหว้มารดาแล้วหนีไป ก็แลครั้นแล้วได้ไปเมืองตักสิลา ฯ แม้คนฆ่าโคก็เป็นเหมือนโค เที้ยวร้องไปท่ามกลางบ้าน เสียชีวิต(ไป)เกิดในอเวจี ฯ แม้โคก็เสียชีวิต ฯ ฝ่ายบุตรของคนฆ่าโคไปเมืองตักสิลา เรียน(อาชีพ)งานช่างทอง ฯ ครั้งนั้น อาจารย์ของเขาเมื่อจะกลับบ้าน สั่งว่า “จงทำเครื่องประดับเช่นนี้” แล้วหลีกเลี่ยงไป ฯ แม้เขาได้ทำเครื่องประดับเช่นนั้นทีเดียว ฯ ต่อมา อาจารย์มาเห็นเครื่องประดับ ดำริว่า “ชายผู้นี้ไป(อยู่)ที่ไหน ๆ ก็จะสามารถจะเลี้ยงชีพได้” จึงให้ธิดาของตนผู้เจริญวัยแก่เขา ฯ เขาเจริญด้วยบุตรธิดา ฯ

(บุตรทำบุญอุทิศให้บิดา)

ต่อมา บุตรของเขาเจริญวัย เรียนศิลปะ เวลาต่อมาไปยังเมืองสาวัตถี ครองเรือนอยู่ในเมืองสาวัตถีนั้น เป็นคนมีศรัทธา มีความเลื่อมใส ฯ ฝ่ายบิดาของพวกเขาไม่ได้ทำกุศลไร ๆ เลยในเมืองตักสิลา ถึงความชรา ฯ ลำดับนั้น พวกบุตรของเขา ปรีชากันว่า “บิดาของพวกเขาแก่ชรา” จึงให้เรียกมา(สำนัก)หาตน พู่ว่า “พวกฉันจะถวายทานเพื่อประโยชน์แก่บิดา” จึงนิมนต์หมู่ภิกษุ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ฯ วันรุ่งขึ้น พวกเขานิมนต์หมู่ภิกษุ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้นั่งภายในบ้าน อังคาสโดยเคารพ เวลาเสร็จภัตกิจ กราบทูลกับพระศาสดาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าถวายภัตนี้ให้เป็นภัตเพื่อคนมีชีวิต(ชีวภัต)สำหรับบิดา โปรดทำอนุโมทนาแก่บิดาของพวกข้าพเจ้า” ฯ

(พระศาสดาแสดงธรรม)

พระศาสดาตรัสเรียกบิดาของพวกเขามา ตรัสว่า “อุบาสก ท่านแก่ชรา มีสรีระแก่หง่อม เป็นเช่นกับใบไม้เหลือง ท่านยังไม่มีเสบียงทางคือกุศลเพื่อไปปรโลก ทำที่พึ่งแก่ตนเกิด จงมีความคิด(บัณชิต)อย่าโง่เขลา” เมื่อทรงทำอนุโมทนา ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

“บัดนี้ ท่านเปรียบเหมือนใบไม้เหลือง
ทั้งยมทูตก็มาปรากฏแก่ท่าน
ท่านอยู่ใกล้ปากความเสื่อม
และแม้เสปียงเดินทางของท่านก็ยังมีเลย
ท่านนั้นจงทำที่พึ่งแก่ตนเอง
จงรีบพยายาม จงเป็นบัณฑิต
ท่านขจัดมลทินเสียได้
ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน
จะเข้าถึงอริยมุอันเป็นทิพย์” ๑

(แก้อรธ)

บรรดาบทเหล่านั้น บทพระคาถาว่า **ปณฺฑุปลาโสว ทานิสฺส** ความว่า อุบาสก เวลานี้ท่านเป็นเหมือนใบไม้เหลืองขาดตกลงบนแผ่นดิน ๑ ทูตของพญายม ท่านเรียกว่า “**บุรุษของพระยม**” (ยมปุริสา) ๑ แต่ว่าคำนี้ท่านหมายถึงความตายนั่นเอง ๑ อธิบายว่า “ความตายปรากฏแก่ท่าน” ๑

บทว่า **อฺยโยคฺมุข** ความว่า ก็ท่านตั้งอยู่ใกล้ปากแห่งความเสื่อมและปากแห่งความไม่เจริญ ๑

๒*บทว่า **ปาถะยฺย** ความว่า ท่านผู้จะไปปรโลกยังไม่มีแม้เสปียงคือกุศล เหมือนเสปียงทางเช่น ข้าวสาร สำหรับผู้เตรียมจะเดินทางยังไม่มี ๑

สองบทว่า **โส กโรทฺถิ** ความว่า ท่านนั้นจงทำที่พึ่งคือกุศลเพื่อตน เหมือนเมื่อเรืออัปปางในทะเล คนทำที่พึ่งกล่าวคือเกาะ(เพื่อตน) และเมื่อทำก็จงรีบพยายาม คือเร่งรีบปรารถนาความเพียร มีความคิดด้วยการทำที่พึ่งกล่าวคือกุศลธรรมเพื่อตนเอง ๑ เพราะว่าผู้ที่ทำกุศลในเวลาที่ยังไม่ถึงปากแห่งความตาย ทำกุศลในเวลาที่สามารถทำได้ทีเดียว นี่ชื่อว่าคนมีความคิด ๑ อธิบายว่า “ท่านเป็นเช่นนั้นอย่าโง่เขลาเลย” ๑

สองบทว่า **ทิพฺพํ อริยมุํ** ความว่า “ท่านทำความเพียรอย่างนี้ ชื่อว่าขจัดมลทินเสียได้ เพราะขจัดมลทินเช่นรากะออกไป ชื่อว่าไม่มีกิเลสจตุเนนดิน คือหมดกิเลส เพราะไม่มีกิเลสจตุเนนดิน จักถึงภูมิชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น” ๑

๑ อริยมุอันเป็นทิพย์ หมายถึงสุทธาวาสภูมิ ที่อยู่ของพระอนาคามี มี ๕ คือ อวิหา อตฺปปา สุตฺตสา สุตฺตสี และอกนิฏฐา(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๘/๒๑๑.

๒ สัญลักษณ์ *ถึง*, (**ถึง**) เครื่องหมายบอกให้รู้ว่าข้อความจากนี้เคยออกสอบสนามหลวง ในแต่ละปี

๓ สุทธาวาส ๕ ชั้น คือ อวิหา อตฺปปา สุตฺตสา สุตฺตสี และอกนิฏฐา